

Давор Јанкулоски

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“

Македонска академија на науките и уметностите

jankuloski@manu.edu.mk

ОДРАЗОТ НА МАРКО КРАЛЕ ВО ТОПЕНИМИЈАТА ВО КИЧЕВСКО

Ликот на Крале Марко го зазема централното место во епската поезија на балканските словенски народи, следствено претставува и најголемиот епски јунак во македонскиот фолклор. Во голема мера е застапен во народните преданија, обемно е опеан и во македонските лирски народни песни, па дури се среќава и во кратките фолклорни жанрови (Китевски 1997: 195). Фолклорниот јунак се базира на средновековната историска личност – крал Марко од династијата Мрњавчевиќ, роден околу 1335 година како син на Волкашин Мрњавчевиќ, кој извесно време бил владетел на Западна Македонија. По смртта на Волкашин во 1371 година, Марко Крале, како најстар син, владее со дел од неговата држава, но како турски вазал. Границите на Марковата држава биле: Вардар на исток, Шар Планина на север, Охридското Езеро и градот Костур на југозапад, со престолнина во Прилеп. И покрај тоа што вазалниот однос го обврзувал Марко на лојалност кон турскиот султан се претполага дека тој ги штител интересите на народот. Најпродуктивното време на зародиш на првите мотиви на песните за Марко се лоцира во периодот на неговото владеење, од 1371 до 1395 г., иако тие претрпеле низа адаптации, а идентитетот на историскиот Марко „паѓа во сенка на големината на херојството на епскиот Крале Марко“ (Димовска 2019: 92). Секако, неговата популарност се должи како на историскиот момент во кој се појавува, така и на творечката фантазија на народниот раскажувач кој го создавал неговиот лик низ годините и вековите.

Култот на Крале Марко не само што оставил длабоки траги во историјата, во културата и во традицијата на македонскиот народ,

туку и нашол одраз во голем број топоними на целата македонска територија. Најголемиот број македонски локални преданија за јунакот Марко, според Пенушлиски (1981: 501), имаат топономастички карактер. Извесен преглед на одразот на Марко Крале во македонската топонимија дава Иванова (1969), која нагласува дека многу мотиви што ги среќаваме во топонимијата се јавуваат и во епските песни посветени за него. Во Кичевскиот Регион се чини како ретко каде во одредени творби единствено се отелотвориле автохтони легенди и преданија, во кои врз епска проекција се доловува ликот на Крале Марко, се разбира, покрај бројните варијанти на народни песни за овој лик (Спасовски 1997: 262). Самото централно подрачје на градот Кичево се развило околу Китиното Кале – издигнување и тврдина над градот, кое според народните преданија, името го добило по кнегињата Кита, една од сестрите на Крале Марко, која живеела во дворецот на Калето.¹ Близкостноста на името Кита и името на градот се вклопува во пошироката тенденција на народното етимологизирање на имињата на сестрите на Крале Марко за одделни места и населби – од кои најголем дел се наоѓаат во овој регион – Прилепско, Поречијата и Кичевско. Во овој контекст, во продолжение ги приложуваме топонимите во Кичевско кои се доведуваат во врска со името на јунакот, односно се поврзуваат со него благодарение на народното етимологизирање.

Во атарот на селото Кнежино го регистрираме топонимот *Маркулези*. Месноста е лоцирана источно од селото Кнежино, а Трифуновски (1968: 79) го забележува како напуштено село, кое пропаднало заедно со уште неколку други околни села во времето кога бил срушен Кнежинскиот Манастир. Според локалните преданија, местото Маркулези името го добило по Крале Марко, кој кога доаѓал да го

¹ Китино Кале претставува археолошко наоѓалиште од типот на утврдена населба од бронзеното и железното време, како и од средниот век (Коцо 1996: 164). Придавскиот дел од називот можеме да го поврземе и со апелативот *киџка*, што според толковните речници на македонскиот јазик (сп. Конески, К. 2005: 518–519, Мур-госки 2011: 518), означува ‘неколку стракови цвеќе заедно; сноп го растенија или зачини врзани заедно’, но и ‘шумичка во поле, осамени дрвја на возвишение; место што личи на китка’. Оваа форма води потекло од прасл. **kyta*, односно **kytka*, изведено со суф. *-ъka*, позната и во другите словенски јазици со слични значења (Трубачев 1987: 279–282). *Киџ(к)а* како назив за географски објекти е застапен во македонската топонимија, сп. планина *Киџка* во Скопско, врв *Киџка* на Осоговски Планини итн. Именскиот дел од синтагмата, *Кале*, претставува заемка од турскиот јазик – *kale*, со значење ‘тврдина’, односно ‘возвишение што служи како тврдина за одбрана’.

посети манастирот редовно подлегнувал под стариот костен да си ја одмори снагата.

Поврзувањето на Крале Марко со овој регион се согледува и од познатото предание, запишано кај Смиљаниќ (Смиљанић 1935: 412), во кое се прикажува како неговата сестра, Кита, загинала од Муса Кесеџија кај манастирот во Кнежино. Имено, откако Муса Кесеџија ја нападнал, таа испратила гласник по Марко и го молела да ѝ дојде на помош пред да запеат првите петли. Но, таа ноќ првите петли запеале порано отколку обично. Ја напуштила својата тврдина, а Муса ја стигнал кај манастирот каде што ја убил. Марко стигнал доцна, но останал на мегдан и ја одмаздил сестра си, убивајќи го Муса Кесеџија. Со него тој се сретнал на денешното место *Марко(в)а Сџајалка*, лоцирано на синорот помеѓу кичевските села Кнежино и Осој, каде што, според верувањата на народот, и денес се забележуваат траги од борбата, т.е. отисоци од копитата на коњот. Оваа легенда, всушност, се поврзува со древното индоевропско сиже за борбата меѓу Громовникот (богот на Громот) и неговиот противник. Конески (2018 [1992]: 251–252) ја посочува како пример за иновација на ова древно сиже кое со времето доживувало различни подновувања, особено во процесот на христијанизација. На прво место требало да бидат истиснати имињата на паганските митолошки суштества, а како замена за Громовникот во подновените верзии се јавува самиот Господ, па Св. Илија, Св. Ѓорѓи, сè до епскиот јунак Марко Крале. Местото на неговиот противник го земаат Ѓаволот, Црна Арапина, Муса Кесеџија. Се наоѓаат замени и за женската фигура.

Во митолошкиот слој во фолклорот, Марко Крале добил атрибути на прасловенските пагански божества (Конески 2018 [1991]: 233), а покрај тоа ја презел улогата и на некои христијански светци, меѓу кои и на Св. Ѓорѓи (Вражиновски 2000: 270; Митевски 2017: 217–219). Според Луческа (2010: 130) обединувањето на двата култа се заснова на претставата за јунакот Марко и за Св. Ѓорѓи како дарители на водата. Во тој контекст, го приведуваме топонимот *Марко(в)ец*. Се работи за извор кој се наоѓа северно од с. Орланци, чија претходна поврзаност со култот на Св. Ѓорѓи не можеме со сигурност да утврдиме, иако култот на овој светец е присутен меѓу жителите на селото.²

² Меѓу постарите се памети дека на Ѓурѓовден се собирале „на Црквиче“ во месноста Селиште, лоцирана околу два километри северно од денешното село. На ова место има видливи остатоци од храм. Според *Археолошката карта на РМ* (Коцо 1996: 168) се работи за средновековна црква посветена на Св. Ѓорѓи.

Денеска со оваа чешма не се врзуваат верувања и обичаи како што се создаваат околу некоја света вода. Ликот на епскиот јунак, доколку бил извршен пренос врз неговото име, би бил пречка за тоа. Изворот го регистрира и Смиљаниќ (Смиљанић 1935: 470), забележувајќи дека со него е сврзана и легенда. Според оваа легенда, во дамнешни времиња од овој извор, водата бликала на сите страни и неговите силни врutoци биле сериозна закана за селото, кое се наоѓало под него. Еден ден кај изворот дошол Крале Марко, кој ја сопрел водата, па таа под земја заминала кон соседното село Ериновци (денешно Мамудовци). Оттогаш, недалеку од Кичево, во подножјето на Илиница има извор, кој никогаш не секнува, а местото над Орланци селаните го нарекле Маркоец. Имено, се работи за познат мотив, кој го среќаваме и кај Цепенков (1980) во преданието запишано под наслов „Предание за Охридското и Пелистерското езеро и Марковата стерна“.³

Народното етимологизирање со името на јунакот Марко ја поврзува и месноста *Маркулија*, интерпретирана и како *Маркова Кула*, која се наоѓа на ридот во непосредна близина на селата Србица и Аранѓел. Според *Археолошката карта на РМ* (Коцо 1996: 161) се работи за тврдина-крајпатна стража и градиште од доцноантичко време. Претставува истурена планинска гранка што завршува со заоблена чука, стотина метри високо над источниот раб на долината, оддалечена од Кичево околу десет километри на југозапад. Крај ридот поминувал и стариот пат на релација Кичево – Гостивар. Во врска со месноста *Маркулија*, Смиљаниќ (Смиљанић 1935: 422) запишува дека тука се наоѓал средновековниот манастир Св. Маркурија, именуван по името на светецот. Манастирот бил утврден, а селата Аранѓел и Србица биле негов метох.

Источно од селото Малкоец во областа Копачка се наоѓа месноста *Марков Камен*, чие именување се поврзува со преданието за Крале Марко и неговата јуначка сила, што, всушност, го содржи мотивот за надјуначењето на Марко во натпревар со други јунаци. Во преданието запишано кај Спасовски (1997: 263), тој се обложил со некој друг јунак (чие име не се споменува) кој ќе натфрли голем камен. Според едната варијанта двајцата јунаци се наоѓале кај селото Лавчани во месноста Два Камна, а според другата кај селото Душегубица – и

³ Уште едно предание од Кичевско поврзано со Крале Марко и испуштање на водите наоѓаме во с. Челоце. Според тоа, старото село се наоѓало на местото Два Даба, но Крале Марко го испуштил езерото од Кичевската Котлина, па притиснато од испуштеното езеро, селото морало да ја смени местоположбата и да се пресели.

двете сместени на југоисточните падини на Бистра оддалечени неколку километри од селото Малкоец, од кое ги дели долината на реката Треска. И во овие варијанти, како и во другите преданија, никој не можел да се натфрла со Крале Марко, кој така каменот го фрлил дури над Малкоец и, според верувањата на народот, оттогаш на тоа место се наоѓа големата камена плоча на која останале отисоци од раката на Марко кога го грабнал каменот.

Селото Лавчани со култот на Крале Марко го поврзува и месноста именувана како *Марко(в)и Койиџа*. Со предание за траги од копитата на Шарец, коњот на Крале Марко, се врзува истоимена месност во атарот на селото Раштани, северозападно од Кичево. Слично предание се среќава и во селото Патеец, лоцирано на крајниот источен дел на Кичевскиот Регион. Каменот на кој, според преданието, се познаваат отисоците од копитата на коњот на Крале Марко се наоѓа југоисточно од селото на планината Песјак на границата со селото Русјаци. Пошироката месност е наречена Црквиште затоа што се верува дека тука се наоѓала и црквата Преображение, а во минатото жителите на Патеец и на околните села ова место го посетувале токму на тој ден.

Во близина на преслопот на потезот од Планиница према Веливrv, северно од с. Јудово и западно од с. Брждани, се среќава еден камен со вдлабната дупка која наликува на „диновска“ стапалка, за која според локалците, се верува дека е „Марковата стапалка“. Како топоним *Марко(в)а Сџаџалка* регистрираме и во кичевското село Белица.

Во атарот на селото Ижиште се наоѓа локалитет познат како *Марко(в)а Нива*. Ова село се поврзува со ликот на Крале Марко по едно предание, запишано кај Смиљаниќ (Смиљанић 1935: 479), според кое, селото било уништено од Муса Кесеџија кога Марко тргнал да ја спасува сестра си Кита во Кнежино. Истиот топоним го среќаваме и во селото Јудово, додека во селото Грешница се појавува топонимот *Ара Маркуџи* (‘Маркова Нива’), што, всушност, претставува адаптација на македонскиот назив на албански јазик.⁴

Во Кичевско среќаваме уште низа топоними изведени од името Марко, за кои само би можеле да претпоставуваме поврзаност со култот кон фолклорниот јунак. Меѓу нив: *Марко(в)ец* – шума во атарот на селото Светораче, *Марко(в)ица* – падина во атарот на селото

⁴ Ликот на Марко Крале му е познат и на албанскиот фолклор, но главно се јавува како антагонист (види повеќе кај Јанура 1973).

Лисичани и истоимена нива во селото Лавчани, *Марков Дол* во село Прострање, *Марко(в)а Нива* во село Јудово итн.

Присуството на Крале Марко во топонимијата и во народните преданија од Кичевскиот Регион претставува сведоштво за цврсто вградениот култ на историскиот и митски јунак во народната свест, а истовремено ја истакнува и творечката фантазија на народниот раскажувач да го интерпретира просторот околу себе. Ваквите топоними не претставуваат само географски обележја, туку тие станале дел од колективната меморија на народот која го одржала култот на кралот Марко како најголем митски јунак на јужнословенскиот простор.

Литература

- Димовска, К. 2019. „Фикционалниот наспрема историскиот Крале Марко во избор балкански епски песни“, *Philological Studies*, 13 (2), 79–93. Достапно на: <https://journals.ukim.mk/index.php/philologicalstudies/article/view/408>
- Иванова, О. 1969. „Марко Крале во македонската топонимија“, *Onomastica Jugoslavica*, 1, 118–132.
- Јанура, П. 1973. „Ликот на Марко Крале во албанското народно творештво“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 24/25, 281–288.
- Китевски, М. 1997. Ликот на Марко Крале во македонската народна поезија“, *Кралој Марко во историјата и во традицијата*, 195–200. Прилеп: Институт за старословенска култура.
- Конески, Б. 2018 [1991]. „Царева вода“, *Светиот на ѝеснајта и леџендајта*, Критичко издание на целокупните дела на Блаже Конески, т. 5, 231–235. Скопје: МАНУ.
- Конески, Б. 2018 [1992]. „Животот на легендата“, *Светиот на ѝеснајта и леџендајта*, Критичко издание на целокупните дела на Блаже Конески, т. 5, 251–263. Скопје: МАНУ.
- Конески, К. (ред.). 2005. *Толковен речник на македонскиот јазик*, том II. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Коцо, Д. (ред.). 1996. *Археолошката карта на Република Македонија*, том II. Скопје: МАНУ.
- Луческа, Е. 2010. „Како се градел култот на свети Ѓорѓи во народната традиција на Македонците“, *Балканославица* 37–39, Институт за старословенска култура – Прилеп, 126–138.
- Митевски, В. 2017. *Сенката на Марко Крале (Античкајта, византискајта и македонскајта ејска џоезија)*. Скопје: МАНУ.
- Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

- Смиљанић, Т. 1935. „Кичевија”, *Насеља и порекло сџановнишџива*, књ. 28, 337–483. Београд.
- Спасовски, М. 1997. „Одразот на Кралот Марко во народното творештво во Кичевско“, *Кралоџ Марко во историјата и во традицијата*, 261–267. Прилеп: Институт за старословенска култура.
- Пенушлиски, К. 1981. *Македонскиот фолклор*. Скопје: Матица македонска
- Трифунски, Ј. 1968. *Кичевска коџлина – сеоска насеља и сџановнишџиво*. Скопје.
- Трубачџев, О. (ред.). 1987. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 13. Москва: Наука.
- Цепенков, М. 1980. *Македонски народни умотворби*, кн. 8. Ред. Кирил Пенушлиски и др. Скопје: Македонска книга.

Davor Jankuloski

THE REFLECTION OF KING MARKO
IN THE TOPONYMY OF THE KIČEVO REGION

S u m m a r y

The cult of King Marko has left deep traces in the history, culture, and tradition of the Macedonian people, and in addition, it has had a significant reflection in the toponymy across the entire Macedonian territory. This paper focuses on the analysis of toponyms in the Kičevo Region in western Macedonia that are connected to the name of King Marko, the greatest hero of South Slavic folklore, specifically those local names linked to him through legends and folk etymology. In the Kičevo area, we encounter a series of toponyms such as: *Markoec*, *Markovica*, *Markova Stapalka*, *Markov Kamen*, and others. These toponyms are more than geographical markers; they are part of the collective memory of the people, preserving the cult of King Marko as the greatest mythical hero of the South Slavic world.

Keywords: toponomastics, Macedonia, South Slavic folklore, cultural memory.

